

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S.D.P.B.

Coll. No. 450

Title Vaidikya Bhāṣya

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 450 Subject : Vedanta
~~Purana~~ lit.

Title : Vaitathya Bhāṣya

Author : — Scribe : —

Date of the work : — Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 6.6" by 4.4" Extent : 13.30 foll.

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : Incomplete.

इत्तं न दत्तानं दत्ताथैः। पुण्यं न दत्तमुनीनां कामकला नाम विष्कृता लो
के इति। यद्यप्ययमर्थो मातृकारस्मिन् विवेचने ज्ञानशक्तिरस्मिन् विवे
चने च वक्ष्यते। तथापि रहस्यत्वादित्यत्र निष्ठा च प्रतिपद्यन् प्रपञ्चि
तो यथा मतिमतिमद्भिरुक्तः। अत्र श्रीशंभुरुक्तलक्षणद्वयायासा
पार्श्वे नमो ह्येव परंप्रयोगजनं चोच्यते। तच्च अधिकाविषयसंबन्धान
प्राप्तिपतिमुमुक्षुरधिकारी। परश्चिबो विषयः। पञ्चम्यंतर्गतं
प्रतिपाद्यं। तस्मात्तिपादकश्चाप्यं प्रत्युद्गतिप्रतिपाद्यप्रतिपादकभावः
संबन्धः। अत्र वर्त्मस्य श्रीशंभोर्लहरी घनत्वसाधारणधर्मस्य च सत्ता

उपमावाचकस्य बाह्यरूपमानस्य च महोदधेरसत्त्वा नुचुत्सोपमे
 यो। तथा चालंकारसूत्रं। उपमानोपमेयोः साधर्म्येदानेदनुत्पत्तेः
 पमेति। अस्माश्च ह्यनुत्पत्तेरुक्तविधत्वमिति प्राञ्चरुतिरुद्रः।
 दक्षिणास्तवर्णोपमानधर्माणामुपमावाचकस्य च एकद्वित्र्यमु
 पादानैर्निज्ञानुत्सोपमाष्टधेति। उपमेव सर्वालंकारबीजभूता प्रका
 रवैचित्र्यादितिसम्प्राप्तमनिर्देशः। परमेश्वरपदस्य विशेषणत्वे
 शोकपासमाप्तपुनराज्ञास्योद्देशो नोद्भावनीयः। तदुक्तं काव्यप्रकाशे
 समाप्तपुनराज्ञेऽप्येकचिन्मगुणोद्देशः। अत्र न विशेषणमात्रं।

२३

दानार्थमपि नुवाकान्तरमेव क्रियत इति। उक्तार्थप्रतिचास्पहे नुतया
 वाकान्तरत्वेन प्रतीयमानत्वात्। अतएव वाक्यार्थहेतुके काव्यलिं
 गकमपि संज्ञायते। परमेश्वरस्य पदस्य वाक्यत्वेन वाङ्मयस्य हेतुत्वं
 वा अस्तीत्यध्याहारः। यतः। परमेश्वरोऽस्ति ततः शुद्धसंविन्नमार्हित
 स्येति। श्वेताश्वतराश्रयः। यएको ज्ञानवानीश तर्ह्यज्ञानी निरि
 ति। एकतिङ्वाक्यमिति शाब्दिकः। दृष्टं ते स्यस्ति नवतिमुखानां सा
 मास्यक्रियाणां कारकमात्रे क्रियापस्यापकत्वं तच्च क्रियाविशेषनि
 र्वसमिसंलपन्नत्वेन। पदाहनाकारः। अस्ति नवतिपरः प्रथम

पुरुषोचप्रपुत्रमानोस्तीति। तथा चानयोपमया रोधो जलतरंगा
 हितादृशसंघातवाचो जलनिधिः परशिवः स्वसंविज्ञलं तरंगादि
 परादिशक्तिसंघातइतिलभते। यद्यप्यत्रालंकारेषु प्रमाणालंका
 रणवप्रचुरस्तदिचारस्तथानोपयोगस्तथापि यथास्वमुन्नयि
 ष्यते। १-अथ द्वाभ्यां स्वस्य तादृशदुरवगाहवस्तुस्तुतिप्रवृत्तिदोषं
 यथाश्रुतादयास्तोनुप्रवृत्तानेति नेतीत्येवोपरतास्तदनुमदव
 धिचापरेकवयस्तथाहमपीति परिहरति॥ श्रीशंभोते महिम्नः सु
 तिपथचलिताः सांगवेदाः सशास्त्राः सिद्धांताः सांगविद्याः सचकि

१४

तगतयो नैव पश्यंति पारां साद्यंतास्तामनंतं परमशिवगुरुंतक
 थं वत्सपे पुस्तमास्यज्ञानुमागदहमपि मवतस्तौमिकिंचिच्चरित्रं।
 ॥ श्रीश्रीवैशंभुवीर्यातः। सबुद्धिस्तु सोदितार्थगोचरीकरणरू
 पंसां मुख्यामर्थनं सचयति। श्रीशंभो महिसनंदस्वरूपिते तव म
 हिमो नृपः। तथा च छंदोगोपनिषत्। यन्न नाम सत्यतिनाम चतुर्णो
 तिनमदिज्ञानाति स नृमापो वै नृमा तदमृतमथ यदमृतं तन्न स
 भगवः। कस्मिन् प्रतिष्ठित इति स महिम्नीति। तस्य स्मृतेः पंथा इ
 ति पथः। रुक्मरघूः पथामान हो इति समासांतः। तत्र चलिताः प्र

वृत्ताः।नेतिनेतीसेकोपरताननुमाकमेनास्तुवन्निसर्थः।तदुक्तंमहा
 कविनिः।महिमानंयदुक्तीर्तवसंक्रियतेवचः।अमेरातदृशत्ता।
 वानगुणानामिमन्त्रयेति।नरिताइतिपाठेनुणिअंतवमनिप्रेतम
 र्थस्तुस्वार्थोवाभरणीरुताइतिवेतिनानाप्रमितिहेनुत्ताइदमा
 गीः।अतएवशतपथारिसंज्ञाइसर्थः।अंगैःसहिताःसांगाःशिक्षा।
 कल्योयाकरणं।छंदोओतिनिर्हृक्तमइतिनिघंटुः।वेदाःरूपपुत्रः
 सामार्थ्यवर्णि।सशास्त्रःसिद्धांतामेति।शासनाछंसनाछास्त्राणिइ
 र्शनानि।तदुक्तंपारासरपुगणे।शासनाछंसनाचैवशास्त्रमिसुच्य

२५

तेबुधैरिति।तामुक्तानिमुनिनैवसुंदरीमहिम्नस्तुतौततदृशन्नरिष्यश।
 क्तिरपिचलंब्रसकर्मेश्वरः।कर्त्तार्हपुरुषोहरिश्चसविताबुधःशिव।
 स्त्वगुरुरिति।तैःसहिताःसिद्धांताःशैवपाश्र्वपतगाणपसवैष्णवसौंदरो
 यः।अत्रैववहति।शंभोसैद्धांतिकायेस्वमतिविभवतोखर्वगर्वाःप्रमा
 लोभमांसंतेनवंतमिति।सिद्धांतःशान्भोयःशिवगुरुवदनाद्योरबी
 जागमोक्तइतिचा।तेचविभूतियोगेवहंतो।आत्मीह्यकीत्रमीवात्ताहं
 उनीतिश्चशाश्वती।विद्याद्यिताश्चतस्त्रस्तुधर्मसंस्थितिहेतवइतिचामा
 श्रकायनाटकायानाख्यामिकाह्योनरतादिप्रणीताअंगविद्याश्च

कारउभयभावेति। तदुक्तं महाकविनि। बहुधाप्यागमैर्निजाः पंथानः
 सिद्धिहेतवः। तमेव निपतं सो घाताक्रवीपाइवाएवेति। एतेन मनमवे
 न संकीर्णप्रलापाच्छ्रुतिविप्रतिपत्तौ दर्शनानितद्विप्रतिपत्तौ सिद्धांतने
 संप्रहमने ह्येति। स्तोत्रं प्रवृत्ता अपि सच कितगतयः स नया इत्यर्थः। तथा च श्रु
 तिः। यतो वाचो निवर्तते अप्राप्य मनसा महति। पारंपरतीरं नैव परं प्रति
 पारदर्शने न हि विरतिः साधनैवेति विरताः स्तुवंति च। परतीरादर्शने हे
 तुमाह। साद्यं ता इति। यद्यपि श्रुतीनां नित्यत्वं। तथापि कालपर्यायेणानु
 पूर्वविज्ञवः संभवतीति साद्यंतत्वं। वस्तुतस्तु। यस्मिन्निश्चयसितं वेदायो

संप्रहमने
 ह्येति

२६

वेदेभ्योऽखिलं जगदिसिद्धियुक्तरासां निश्चयसिता हे विग्रहवत एव संन
 वादनिसत्वं। तथा च वाजसनेयि श्रुतिः। अस्मिन् तस्य महतो निश्चयसि
 तमेतद्यद्वेदे पञ्चवेदसामवेद इति मंत्रश्च। तस्माद्यज्ञा सर्वकृतः
 रुचः सामानि जग्मिरे इति। महानारते राजधर्मे। अष्टादशानामेते
 सांविद्यानां निश्चय इति। आदिकर्ता शिवः साक्षाच्छूलपाणिरिति श्रु
 तिः। भूयः स न गवात्र ध्यात्वा चिरं शूलवरायूधः। असृज स सर्वं शस्त्रा
 णि महर्दिवो महेश्वरः। इमे तांशं करप्रोक्ताः विद्याः शार्धसंयुता इ
 तादि। एवमन्वयः। हे परमशिव। उक्तुष्टामा सर्वा नि प्राप संविदिम

॥ शक्तिर्यस्यैवंविधशिवमुक्तिरूपः। नशकांतावितिधातोर्त्यस्येनार्श
 हेराकृतिगणत्वाद्याशिवः कल्याण करो गुणानिकरो स्यात्सीतिशिवः। त
 डकंशिवपुराणे। तस्मात्सहस्रपाशक्या रूढिपरंपतिपेशिवं। तेषांशाश्च
 तीकासिद्धिर्नेतरेषामितिश्रुतिः। धामेदनादिनिधनमानंदादिगुणाच
 यमितिश्रुतिरपि। अपिवायश्चांडालः शिवइतिवाचं वदेत्तेन सह सं
 वसेत्तेन सह भुंजीतेति। ब्रह्मपुराणेपि। यद्यहं नामगिरेरितं नृणा
 मिति। विद्यामुश्रुतिरुत्कृष्टा रुद्रैकादशनीश्रुतौ। तत्रपंचाक्षरीतं
 शिवइत्यक्षरद्वयमित्यादिश्रुतिपुराणा गमस्तुतेत्यर्थः। यतस्तेमाद्यं

२९

ताः तत्ततो नंतं देशकालाकारैरनाकलितं। तडकं उत्तरचतुःशां। देश
 कालानवच्छिन्नं तडुर्ध्वं परमं महत्॥ मुनिः कलंचासकलं नीरूपं निर्वि
 कल्पकं। तत्वातीतं वगरोहे वा अतोतीतगोचरमिति। गुरुं। प्रकाशवपु
 षा गुरुः शिवो यप्रसीदति पदार्थमस्तके इत्यमृतानंदमुनिप्रवरोक्तरी
 सासकलपदार्थशिरसिद्योतमानं। अत्र ते तरियश्रुतिः। ईशानः सर्व
 विद्यानामिति। श्रुतं तं च। कविं कवीनामिति। वक्ष्यते एवोपरि सर्वत्र
 गुरुशिवयोरेकं। त्वंकथं वर्णयेयुः। सुवीरशानकथमपीत्यर्थः। अथ
 प्रकृतान्वयः। यतः श्रुताहोपि परंपारं न पश्यंति स्तुवंति च। तस्मात्

चावस्थितिर्ममतथोक्तस्तवपरः सर्वोक्तृत्वात्। तथा च श्रुतिर्वाहो
 गानां। अथ मदितः परदिबोजोतिर्हृष्यते इति। महिमा महत्वं निरुक्तं
 रुणं स एव अपारः उक्तरीत्या। वाञ्छनोतीतः। पीपूषस्यामृतस्य सिंधुः सा
 गरः। तथा च कौपितकिज्वालणे। प्रणोस्मि प्रज्ञात्मा तं मामा पुरं नृतमु
 पास्विति। आनंदो जरो मृत इति। नास्य च केन कर्मणा लोको मीयते न मा
 नृवत्वेन पितृवत्वेन चेति। सकतवन्नक्तैः सेवनस्यामोदः। तदुक्तं कर्म
 रणे। रुण्यद्वैपायनः साहादिष्टुरेवन संशयः। कोमस्तु तल्लोहं न
 वेत्ति परमेश्वरं। नाकुनेन समः शंभो नृत्वा नृत्तो न विद्यति। सुक्ता सस

२९

वती सुनुं। रुणं वा देवकी सुतमिति। आसमंता न्मोदयति सर्वनात्मप्रव
 णा न्करो सति निर्दारी सत्यः। आमोदः सोति निर्दारी तिकोशः। तदुक्तं सां
 वेन। हार्दंति प्रथममुद्रिताया तमः संश्रितानां सखोद्रिक्ता तदनुचर
 जः कर्मयोगक्रमेण। सात्वमस्ता प्रथयति तरां सत्वमेव प्रसन्नानि च
 णापप्रेजति शमिनां तेर्कजं क्रिस्त्रय चेति॥ तथा च तदामोदे मग्नाः प्री
 तपारदमूषकवत्॥ सर्वांगीणी तद्रसावगाहं यरा इति पावत्॥ अ
 तएव कवयो मधुपा इव। कुड्शे इति धातोर्मुसन्नाः कवयः नमरव
 दामोदमन्त्राय किंचित्सुखपनपराः। नामोदितमभिप्रयति न च तदभा

नमुंचंतिमध्येवज्रत्पकाः। तदुक्तमसौक्तिं जगत्समसितामहचरणौ।
 व्रजतिनसौरनलो जगजतिनवदनं विमो गतायाः। निश्वासावधिमधु
 करपटलीतटली जगानटतीति। अतएवमधुपपटमर्थतरमपि संज
 यति। तेचब्रह्मविष्णुप्रमुखः। क। तदुक्तं शिवपुराणे। अप्राकृतवपुः
 श्रीमान्महत्सुलक्षणवर्जितः इत्यादिना हरिश्चाहं च रुद्रश्च तथा मे
 चसुरासुराः। तपोनिहृयैरद्यापि तस्य दर्शनं कांक्षिण इति ब्रह्म
 वाक्यं। तत्रैव। यस्मात्सर्वमिदं ब्रह्म विष्णुरुद्रैर्द्रष्टव्यं। सहस्रं ते
 द्रियैः सर्वे प्रथमं संप्रसूयते। इति पात्रेपि। कोदेव परमो ज्ञाता न

२०

कथं वारधते हि सः। आराधिते फलं किं सादिति प्रश्ने मुनी मृति। इममेव पु
 राण पृष्टं पृष्टं वा न विष्णुमयं। सनत्कुमारो जगवान् इत्यादि प्रस्तुतः।
 मुनेस्तस्य वचः श्रुत्वा विष्णुसर्वविदां वरः। पडुवा चेसुपक्रम्य विष्णुवचसे
 वारक एव शिवो ज्ञायात् दिधा च बद्धधौ क्रतुः। वेदेषु च पुराणेषु सांगोपा
 गेषु गीयते इति। ब्रह्मांडपुराणेपि पुराणितामहं देवं पृष्टे महर्षयः। प्रोचु
 र्गताम्य देवं किमेकं तव मयं। इति प्रश्ने नोपक्रम्य। समाययामहे श
 स्य मोहितो कीलोक संनवः। अविज्ञापयं न ज्ञातं प्राह वरिणमिति
 ब्रह्मणे हंकारमुक्ता तदसहमानस्य यज्ञात्मनो नारायणस्य तं प्रति स्वप

राजानिमानमवतार्य एवं विवदतो मोहासरस्परजपेचिलोः। आजगुस्तत्र
 तौ देवौ वेदश्चत्वार एव हि। अन्वीक्ष्य देवं ब्रह्माणं यज्ञात्मानं समूचीरे। तत्र रुग्
 वेदः। यस्यां तस्मानि नूतानि यस्मात्सर्वं प्रवर्तते। यदाहुः परमं तत्त्वं स देवः स्या
 न्महेश्वरः। यजुर्वेदः। यो यज्ञै रविलैरी शो योगेन च समर्च्यते। यमादुरी।
 श्वरं देवं स एव स्यात्सिना कधक्। इति। सामवेदः। येनेदं ब्राह्मते चक्रं यदा।
 काशांतरं महता योगिभिर्वर्धते तत्त्वं महादेवः स ईश्वरः। अथ वेदः। यं प्र
 पश्यंति देवेशं यतं तोयतयः परं। महेशं पुरुषं रुद्रं स देवो भगवान्भवद्
 ति। एवं स भगवान्ब्रह्मा वेदानामीरितं श्रुत्वा विहस्य भैविश्यात्माय

२२

ब्रह्मासीद्विमोहित इति। उत्तरत्र तत्र प्रणवेनैव स्वयं ज्योतिष्प्राप्तिपाद
 नात्। तथा चेदं महत्त्वं द्विषममिति नावः। उक्तमर्थमर्थान्तिरेण सौमर्ष्य
 ति। मोहेति। मुहवेचिसेधातो करणायुससा- जिगुसन्नस्य मोहस्य मि
 ष्याज्ञाननक्षराणां विद्या रूपसंज्ञे। ज्ञं नरां ज्ञे ज्ञे तः। ज्ञं न सुत्रिषु
 ज्ञं नरा मितिकोशः। विकाश इति यावत्। तथा च मोहप्रसरे परमतिश
 येना-अस्वात्मवशां स्व-आत्मा विद्यते ज्ञेयत्वेन येषां ते स्वात्मवन्तः। तथा च
 वाजसनेयिष्कृतिः। तस्मैव स्यात्पदविहं विदित्वानलिप्यते कर्मण्यपके
 नेति। तेषां नावस्तत्तामाननवतितां। अनात्मज्ञत्वमित्यर्थः। जनमतिप्र।

टेकेयतिसतिकिमेतच्चित्रं। किमिदमद्भुतं। अनात्मज्ञानेदबुधिप्रधानास्तु
 सादौप्रवर्ततेतएवनाश्रयमिसर्पः। आदिसपुराणेषु। नमस्यदेवानपि
 तामहोवानेज्ञानचाप्रिवरुणोनमृत्क। प्रभावमद्यापिविदंतिरुद्रंतमादि
 देवंपुरुषोददृशेति। पुष्पचंदताचामीअपि। तवैश्वर्यंयन्नाद्यैडपरि
 विरंचोहरिधरः। परिच्छेत्तुंयातावनलकं मनलकंधवपुषइति। तडु
 क्तंसांवेन। त्वांस्तोषामिस्तुतिनिरितिमेयस्तुनेदप्रहोपंसवैवाविद्यात
 हपिसुतरंतद्युहासायपुक्तः। स्तोमेवाहंनिविधमुदितंस्तूलस्तुत्संपरं
 वाविद्योपायः परइतिबुद्धेर्गयतेस्त्वविद्येति। योगवासिष्ठेपि। मलंम

२२

लेनापहरिष्कृतिज्ञोरजकोयथेति। अनात्मवतामेवाविद्यापरिहारार्थंस्तुसा
 दौप्रवृत्तिरितिभावः। तद्वत्तातेननुयंक्रियाचेतिवतिः। यथातेसाकलेनलो
 नुमशक्ताअपिस्वात्मलाजापस्तुवंति। तथा मयापि। स्वमतिविनवतइति।
 स्वमतिर्मननात्मिकाबुद्धिस्तद्विनवतः। अपाहानेपंचमि। जनिःकर्तुःप्ररु
 तिरितिस्तुनेजननांजनिं। केतस्याःकर्तृहेतुरितिव्याख्याअंगादंगासंन
 वसीतिध्यातंतरयोगेपीतिनाण्यरुद्विष्टेहेतुत्वेनापाहानसंज्ञा। अपाहाने
 चादीयरुहोरितिबुलत्तिः। यथामतिविस्तरंस्तुपसे। स्तुतिगोचरः क्रिय
 मेइतिनदोषः। यथाममापितवस्तुतिप्रवृत्तौनदोषसर्थः। अत्रपूर्वाधि

विषममलंकारः। तदुक्तमप्यहीदितैः। विषमं वर्ण्यते यत्र घटनानुरूप
योरिति। मध्ये र्थांतरमासः। सामान्येन विशेषसमर्थनरूपः। तदुक्तं। अ-
क्रियं र्थांतरमासः। सामान्यविशेषयोरिति। प्रांते कायलिङ्गं। कायलिं-
गमेवार्थंतरमासइत्यस्य हेतुः। तदेवं न्यायमलंकाराणां तिलतंडुलव-
त्प्रत्यक्षप्रतीपमानत्वात् संसृष्टिः। कथं वर्णयेयुरित्यत्र न कथमपीत्यप्रस्तु-
तार्थानां कृपाप्रस्तुतप्रशंसापि। तच्चक्षणं वक्ष्यते॥ ३॥ अथ विशेषपरि-
हारव्याजेन प्रमाणं तरसापेक्षं वस्तुनिर्णयसंप्रतिगुरुतः शस्यते। नु-
भवेन्नच निर्णयितं प्रमाणं तरनिरपेक्षमुपोद्घातनयेन प्रपंचयति॥ श्री

मन्त्रिदृशभावैरहमहमिदमित्यात्मज्ञं नाधिहृतेर्नानारूपैः पदार्थैरनव
विधिभवेरामुद्देहीप्यमानः॥सर्वातीतःस्वमेकःशिवगुरुचरणसप्रका
शाग्निशंभोनामःस्तूतःपरोस्तीसहमिहैरुणत्वांस्वभावाद्देमि॥देशिवगुरु
चरणसप्रकाशाग्निशंभोइति॥शिवउक्तनिर्वचनसएवगुरुः॥गुणतेतत्त्व
मात्मीयमात्मीकृतसजगन्नयं॥नुपायोपेयरुपायशिवायगुरवेनमइतिअनि
पुक्करीत्यातस्यशिवरूपत्वात्॥तदुक्तंस्वच्छंदसंग्रहे॥शिवादिविग्रहात्स्वर्णा
सर्वकारणकारणात्॥ध्वनिरूपंपरंस्वहृंमश्रुदंसकलतेजसां॥वायूपम
मृतंतत्त्वमुन्मनाशक्तिकेवलं॥अमक्तंयत्करूपेणानिःकलंश्रमकारणं

परानंदस्वरूपं तत्सर्वं ह्यदिप्रनेदतः। अनुष्टुप् छंदसां बद्धा प्राह स्वच्छंदं
 रवः। तदिमं श्रुत्वा पंचेन प्रोवाचानां प्रितेश्वरः। तत्सर्वं शांसी तेशे कथितं
 बहुविस्तरं। तदेतत्सरूपेण सदा येन शिवेन तु। पंचसिंहासनस्तेन पंच
 मंत्रशरीरिणा। कालिकादिषु सिद्धांतपूर्णं द्युषि यमागमं। साधनं पुरुषा
 र्थस्य कौलिकं चाति कौलिकं। असंख्यमप्रमेयं च शिवेन कथितं पुरा। तद्वा
 नमीश्वरे दत्ते मीश्वरेण शिवेच्छया। विद्यायामादितो दत्तं विश्वेशाय च तत्
 प्या। विश्वेश्वरेण दत्तं तद्वा नं निष्कर्मिकं क्रमात्। दत्तं रुद्रेण एतच्च गुण त
 त्वेश्वराय च। श्रीकंठे मीश्वरेणैव दत्तं तेन ततः परं। श्रीकंठेन प्रधानादि

२४

शरुद्रात्मने क्रमात्। हीह्यपित्वा विधानेन दत्तं तद्वा नं विकोटी हिमिता
 विधानेन श्रीकंठेन मयापि च दत्तं श्रीदक्षिणे सर्वसर्वकार्थसाधन
 मिति रीसासृष्टिरीसाक्रमस्य शिवमारभ्य गुरोर्विश्रांतत्वात्। सकृत्तिक
 मेण च गुरुमारभ्य शिवविश्रांतत्वात् तस्य शिवरूपत्वमिति भावः। तस्य च
 रणपदत्रयमिदं। तथा च श्रुतिः। त्रिपाहर्धुदैसुरुष इति। तदुक्तं
 ममृतानंदयोगिप्रवरैः। स्वप्रकाशशिवमूर्तिरेविका नदि मशतैतुरेकि
 का तयोः। सामरस्यवपुरिष्यते परापाडका परशिवालनो गुरोरिति। नक्तं
 च। मुनिना सुंदरीमहिम्नस्तुतौ। आद्यैरग्निरंबीडुविंबनिलयैरंबनिलि

गात्मनिर्मिश्रारक्तसितप्रभैरनुपमैर्युग्मसद्वैस्तेस्त्रिजिरिति। वक्ष्यति
 चात्रत्रिचरणविमलज्ञानपूजाप्रसन्नेति। चरणश्रुतिरपि तत्र व्याख्या
 स्पते। तथाच पूर्वस्त्वचितं विंदुत्रयमेव श्रीनाथपाडुकाविभागइति
 रहस्यं। एतेनात्रचरणद्विहीनाक्रमेणैवोद्धृष्टामप्रवेशइत्यपि स्तु
 चितं स्यात्। अस्ति न विषयति चोपरि। तदुक्तं कुलाएवै। चरितार्थविका
 सश्चरणादपि पार्वतीनरनारीस्वरूपत्वाच्चरणः कथितः प्रिये। पा
 लनादुरितच्छेदात्कामितार्थप्रवर्धनात्। पाडुकेतिसमाख्याताम
 मतत्वं तव प्रिये इति। तएवः स्वः आत्मीय प्रकाशः। स्वनुनिष्ठास्त्रिय

२५

इतिकोशः। तथाच मुंडोपनिषदि। न तत्र सूर्यानातिन चंद्र तारकं नेमा
 विद्युतो नांतिकुतो यमग्निः। तमेव जातमनुजाति सर्वं तस्य जासा सर्वमि
 दं विजाति इति। सूर्यादीनामाजासक तया श्रूयमाणं तदस्तु चैतमं। त
 दाद्यन्निनावकस्य महत्स्वेजो तरसा प्रसिद्धत्वात्। किंच। तमेव जात
 मन्वितिसर्वस्माज्जातः। पुरो जासमान त्वमपि चैतमधर्मः। तस्य जा
 सेति प्रकाशप्रकाशरूपसर्वजगन्नासकत्वं चैतमधर्म एव। तदुक्तं
 स्वप्रकाशवपुषा गुरुः शिवो यः प्रसीदति पदार्थमस्तके इति। तदेवं
 प्रथमं श्लोके उपमानप्रमाणेन तदुद्धृमेतावदवधि शब्दप्रमाणेन

अथानुमानेनापि साधते। विश्वमिदं द्रष्टुमापेक्षप्रतीतिकं। दृश्यत्वात्
 यद्यदृश्यं तत्र द्रष्टुमापेक्षप्रतीतिकं। यथा घटः। यद्यद्रष्टुमापेक्षं न न
 वतितत्तदृश्यमपि न न वति यथा शराणां मिसन्वयमतिरेकसि।
 हेतुानुमानप्रमाणेन प्रकार इत्यर्थः। अथैमां प्रमाणानामपि चिदृ
 तुप्रवेष्टेनैव प्रमाणत्वात् न तत्रावसाधयिनुमिति प्रमाणंतरसा
 पेक्षतामसहमानस्तामपि स्वपदेन निराकरोति। स्वप्रकाशेति। त
 सहजमेव। स एकधा न वति द्विधा च त्रिधा चेति। आयर्वणश्च
 तिरीसा स एकधा न वति त्रिधा न वति। पंचधा सप्तधा न वधा चैव पुन

२६

श्रेकादशः स्मृतः। शतं च दशचैकसहस्राणि च विंशतिरिति चंरोग
 श्च सुकृतीत्येकस्यैव स्वः प्रकारः प्रतीतिर्यस्येति। प्रमाणंतरनिरपे
 क्षप्रतीतिक इत्यर्थः। अत्रानिपुक्तं। अथ आत्मैकतानां मतिरेकात्रसा
 क्षिणी। किं प्रमाणैर्वचोनिश्च स्वप्रकाशे चिरात्मनि न हि वैकर्तनं ज्ञोति
 हीये लोकमपेक्षते इति। अग्निश्चासौ शंभुश्चैव मिशंभुः स चासावा
 मिशंभुश्चेति पूर्वणसंबंधे संबुद्धिसंबंधः। अत्र कौयुमीश्रुतिः। आ
 त्मानं वैश्वानरमुपास्ते इति। श्रुतंतरं च। अग्निर्वैरुद्र इति। अग्निं पुरात
 नपि सोरचित इति। रुद्रो वा एष यदग्निस्तस्यैत न वो— शशिवामेति

आबोराज्ञानमध्वरं स्मरुद्रमिति। वायुसंहितामहाभारतादिष्वपि। कि
 मेतिरमरैरमैः इति तैरध्वरे फलं। राजा चैव ध्वरे स्यात्पुनरुद्रः १२
 ते त्वया। वेदस्तस्य देवस्य वेदज्ञात्वा स एव विदुः। वीरा चामाशिवा चामा
 ते चैवं शतधा पुनरिति श्रुतं नरं च। रुद्रो वा एष परमिहिरिति। रुद्रस्त्वा
 मनिर्धाती हरुद्रमग्निमिति। त्वामेकं शरणमुपैमि रुद्रमग्निमिति
 कौर्मैषावरं सग्निं महादेवं तया देवं महेश्वरं। एकाक्षरं अंबकं च विश्व
 रूपं महेश्वरमिति। अंगस्य ध्वं गच्छ सग्निः। चिद्रजनचंद्रिकायां। दृक्कि
 यात्मशशिनानुमध्यगः। खेचरे सनतदृष्टधामपः। यशस्व्यश्चिखरं १३

२३

रं न नस्तत्र दर्शयिष्ये त्वं वि के इति। खेचरी प्रभृति यच्च नुष्टयं संश
 मं वतवतद्विर्वपुः। यद्यप्यहं यविना गद्यस्मरं तन्निरंशमवहिनं वाक
 रमिति च। मुनिनाप्युक्तमर्चनं त्रिश्रुतिकायां। सोमस्य र्दृढं न धनो घृता
 स्मीतचित्तज्वलननासनासुरा। दुर्निरीक्ष्य गतिरुर्ध्वं चेतसा यत्र जातिः
 न किमेतद्वर्चनमिति। सामासतः श्रुतयोपपत्तिमेव सर्वं वैदेवानां मुख्य
 त्वेन गृह्यंति। अग्निर्मुखं देवतानामिति। अग्निरेव प्रथमो देवतानामि
 ति। अग्निरेव प्रथमो देवतानामिति। अग्निं सर्वदेवता इति। राजानो ए
 तौ देवतानां पदस्त्रीषोमो इत्यारि। यथाग्निर्देवतानां स्यात्तद्वत्तु सुमा

करः॥दिपहं ब्राह्मणः श्रेष्ठ इत्याद्यस्मृतयोपि। कृताज्ञानपुरोगमाद्दुष्टा
 लोषु च। अभिर्वैद्वतेति जैमिनिस्त्रयमपि। अभिमुखीकृत्योक्तस्वप्रका
 शत्ववस्थापकं हेतुगर्भविशेषयति॥ श्रीमद्विरि सादिना। श्रीकृतं न स
 णा सर्वाभिप्रायसंविदशेषाधारप्रथा तद्वज्रित एव दृश्य जावेः दृश्यमाशा
 कर्तुं शक्यः जावः स्वजावो येषां तैद्योक्तैः पाद्यस्वजावेरित्यर्थः। जावः सत्ताम
 जावाभिप्रायचेष्टात्मजन्मसितिकोशः॥ तत्र हेतुगर्भविशेषणं। अहमहमि
 सादिनिसावीसयोरिति द्वित्वमहंकारस्य गुणत्वेन प्रकारवचने चेति। इ
 ति प्रकारेणोस्यर्थः। तथा च श्रुतिर्वाजसनेमिनो। सोऽनुवीक्ष्य नानात्मनो

२८

पश्यन्तो ह मस्मीसं प्रेमा हरन्तौ हेनामानवत्तस्मादप्येतस्मां त्रितो ह मय
 मिते वा प्रवृत्ताया सन्ताम प्रवृत्ते यदस्य नवतीति। इह मिति चाध्यस्तं मम
 स्वविषयः। तदुक्तं तत्रैवा। स नैव रे मे तस्मादेकाकी नरमते सदि यमैव दि
 ति। योगवासिष्ठेऽपि। अहंकारेण कुरुते नमदृष्टाणामज्ञायात्मनां। ममेह मि
 तिविस्तीर्णास्तस्मात्तावत्सकला इति। अथवा ह मम इति योगवासि
 ष्ठे। क्लेशजसमात्मिकावहंकारावितरस्यास्मादादिगोचरत्वात्। तदुक्तं त
 त्रैवा। अहं सर्वमिदं विश्वं परमात्मा ह मय य इत्येकः सर्वस्माद्यतिरिक्तो
 हंवाजाग्रतः कल्पित इति द्वितीयः। पाणिपादादिमात्रो ह मयमित्येष

निश्चय इति तृतीयः । तत्र प्रथमो धावहंकारावंगीकृत्यात्मलौकिको ।
 तीयाहं कृतिस्मात्तलौकिकी दुःखदापि नाति । वक्ष्यति चात्र मुनिः । देहाहं
 कारणं तदक इति । आत्मज्ञं नाधिरूढैरिति । तथा चाह महमिदमिति
 यात्मनो । न रुक्तलक्षणास्मोक्तलक्षणाज्ञं नास्फुरन्नामर्वाभिप्रायसंवि
 त् । तदुक्तमुत्तरं चतुःशसां । यदासा परमाशक्तिः स्वेच्छया विवृणुषिणी ।
 स्फुरन्नामात्मनः परंपेदिसादिना । तामधिरूढैः तत्र जातैरित्यर्थः । अत्र प्र
 माणां देशकालपरार्थात्मयद्यदसुयथा यथा । तत्तद्रूपेण जानाति तां वं
 दे संविदं कलामिति । अतएव नाना रूपैः । तथा कोऽप्युमीश्रुतिः । तदेह

२९५

तव द्रुत्वां प्रजायेयेति । तत्रेजो मृजतेति । तैत्तिरीयश्रुतावपि । तस्मादाए
 तस्मादाकाशः संभूतः आकाशाद्वायुर्वयोरग्निः अग्नेरापः अत्रः पृथि
 वी पृथिव्या र्जपथयः र्जपथो अन्नं अन्नासुहृषेति । अत्र यद्यपि प्रोक्तं ।
 श्रुतिषु सामान्यतः कारणपरतैव प्रतीयते तथापि अयाम्पुरुषस्य च
 त्वारिचानानि नवंति । तानिः रुद्रयंकं तमूर्द्धा च तत्र चतुष्पादं ब्रह्म विनाति
 जागरिते ब्रह्मास्वप्ने विष्णुः सुषुप्तौ रुद्र उरीयमक्षरं तच्चारिसे विष्णु श्रेष्ठ
 रश्चेति त्रिमोपि परमक्षरं प्रतिपादितमिति ब्रह्मोपनिषदि । पुनस्तत्रैव ।
 न तत्र देवा रूपयः पितर इन्द्रा त इतीश्वरत्वा एको देवः सर्वं नृतेषु गृह्ण

संतर्पामि त्वं। तापनीयेषु। अकारं ब्राह्मणं नाभौ। नकारं विष्णु। रुद्रयो। म
कारं रुद्रं च मध्ये तदुत्तरं मोंकारं सर्वेश्वरं द्वादशं तदिति परं तत्त्वात्मकं
मंत्रेणोपनिषदि च। तमो वा इदमेकमो मेति प्रस्तुतं तस्य प्रोक्ता। अग्रास्तन
वो ब्रह्मा रुद्रो विष्णु रिसत्र तमसः सत्त्वो सति रपि नागवते पि। स्थिता द्यो
हरि विरंचि हरेति संज्ञा इति। ब्रह्म विष्णु शिवा ब्रह्म त्रय प्रधाना ब्रह्म शक्ये
साद्विचनैस्फरीयं दर्शितं। तस्य चोमा सहितं नृकलक्ष्णं वपुश्च नृमास
ह्यं परमेश्वरं प्रभुं। कृतं संपरं ब्रह्म साद्वि कैवलीयं उपनिषदादि मंत्रेभ्यः
प्रतिपन्नमिति जगत्कारणत्वेऽप्यद्वि। वादेति सिद्धं। मुनिस्तु सोऽपपत्ति